

**«Нээргл» («поэм») гидг нерэдлн монголын утга
зохиолын шүүмжлэлд үүдлнэ тускар
(= О происхождении термина «нээргл»
(«поэма») в монгольском литературоведении)**

Урсхл С. ¹

¹ Университет Внутренней Монголии (234, ул. Западная Университетская,
010021 Хух-Хот, КНР)

Ph.D., профессор

E-mail: urasgal@sina.com

© КалмНЦ РАН, 2020

© Урсхл С., 2020

Аннотация. Одной из интересных проблем современного монгольского литературоведения является история появления тех или иных литературных терминов и понятий. Некоторые термины со временем обрели иное содержание, отличное от того, что в них закладывалось изначально. К таким претерпевшим эволюцию литературоведческим понятиям относится термин *нээргл* ('поэма'). Впервые этот термин для обозначения поэмы появился в Монголии в работе известного монгольского филолога, академика М. Гаадамбы «Очерк теории литературы» и в переводе работы известного советского исследователя Г. Л. Абрамовича «Введение в литературоведение». В 1950-е гг. этот термин стал активно употребляться критиками и историками современной монгольской литературы Китая. Первоначально понятием *нээргл* обозначалась «стихотворная повесть» (*шүлгелсн түүк (шүлэглэсэн тууж)*), которая занимала промежуточное положение между «романом в стихах» (*шүлгелсн роман*) и «стихотворным рассказом» (*шүлгелсн түүк (шүлэглэсэн тууж)*). Однако при внимательном анализе критических и литературоведческих работ этого периода выяснилось, что этот термин применялся к разным типам произведений.

Ключевые слова: поэма, М. Гадамба, Л. Абрамович, стихотворная повесть

Благодарность. Материалы статьи апробированы на Международной научной онлайн-конференции «Монголоведение в начале XXI в.: современное состояние и перспективы развития – II», проведенной при финансовой поддержке РФФИ (проект № 20-09-22004) и частичной поддержке гранта Правительства РФ (№ 075-15-2019-1879).

Для цитирования: Урсхл С. «Нээргл» («поэм») гидг нерэдл монголын утга зохиолын шүүмжлэлд үүдлнэ тускар // Бюллетень Калмыцкого научного центра РАН. 2020. № 4. С. 315–331. (На монг.) DOI: 10.22162/2587-6503-2020-4-16-315-331

UDC 82.09

DOI: 10.22162/2587-6503-2020-4-16-315-331

On the Origin of the Term “Nyargll” (“poem”) in the Mongolian Literature Studies

*Wurisigala*¹

¹ Inner Mongolia University (234, West University Road, Hohhot 010021, China)

Dr. Ph. (Philology), Professor

E-mail: urasgal@sina.com

© KalmSC RAS, 2020

© Wurisigala, 2020

Abstract. One of the interesting issues of the contemporary Mongolian Literature Studies is the history of the introduction of different literary terms and concepts. Some terms over the time have obtained a new meaning different from the initial one. One of the terms that has undergone this evolution is the term *näargll* (poem). This term denoting a ‘poem’ first appeared in Mongolia in the work of the famous Mongolian philologist, academician M. Gaadamba “Essay on the Theory of Literature” and in the translation of the famous Soviet researcher G. L. Abramovich “Introduction into the Literature Studies”. In

1950, this term was actively used by critics and historians of the contemporary Mongolian literature of China. Initially, the term *näärġll* denoted a “poetic story” (*shūlglsn tūūk (shūleglesen tuuzh)*) which had a borderline position between a “poetic novel” (*shūlglsn roman*) and a “poetic narrative” (*shūlglsn mүүк (hūleglesen tuuzh)*). However, the deeper analysis of the critical and Literary Studies works of the given period showed that this term was used for different types of literary works.

Keywords: poem, M. Gaadamba, L. Abramovich, poetic story

Acknowledgement. The article was presented at the international scientific online conference “Mongolian Studies at the beginning of the 21st century: Current State and Development Prospects – II”, held with the financial support of RFBR (project № 20-09-22004) and partial support of the Russian Government Grant (№ 075-15-2019-1879).

For citation: Wurisigala. On the Origin of the Term “Nyargll” (“poem”) in the Mongolian Literature Studies. In: *Bulletin of the Kalmyk Scientific Center of the RAS*. 2020. No. 4. Pp. 315–331. (In Mong.) DOI: 10.22162/2587-6503-2020-4-16-315-331

Моңл утх-зокъялын нершлин үүдлһн, түүнэ хуврн болвсруллһиг судлх болхла, чухл нег сурвр мөн. Йирдән керглж дасн нерәдлһиг хээхнь түүнэ дотр соньн седв бээж. «Нээрġлл» гидг нерәдлһ болхла, мөн иим нег медән бээж. Эндр әмтн түүнэ чинринь кедү чинән меджәнэ? Экләд, ямр утхта бээсмн? Тиигхлә, эндр болтл тер кевәрн бээс әрн бәәнү? Әс гиж талдан шин чинртә болснү? Эн нерәдлһиг кен, кезә түрүн болж дурдж керглсмб? Кезәнәс әкләд иткм керглгдх нершл болсмб? Кемр хуврлтә болхла, кезәнәс авн талдан утхта болв? Кемр иигж ухалж үзхлә, моңл утх-зокъял тедү уга, моңл келнә талдан оln нерәдлһиг чигн эн мет системтә судлдг болсмн.

Моңл утх-зокъялын судлачнрин дунд йирд керглгддг нершлиг ажглж үзхд, хоорндан мөн әдл биш көгжлтин туужта. Түүнә дотрк зәрм негнь көгжлиннь йовцд хуврж, цааранднь әдл бишин аһулар хутхн керглх әс гиж әндүтә болсн чигн бәәнә. «Нээрġлл» гих нерәдлһ болхла, мөн иим бәәдлтә медән мөн.

«Нээрглл» гидг медлт эндр ямр утхар керглгдженэ?

«Эндрк моңһл утх-зокъялын судлачнр «нээрглл» гих медлтиг чухм ямр утхар керглжэнэ? Алькнь дигтэ болжана?» гих зергин сурвриг өөрин жилдк цөн удана номин хурлын завсрт сонсчасн билэ. Өмтнэ медлһн зөвэр зэрэтэ болад чухм аһулһин туск алмацлһта бээв. Өөрин газет-седкүлд мөн эн туск харшлтта бээһэ үзлт харгдна. «Нээрглл гидг шүлглэнэ бүтэл кезэнэс улмжлл бээвчн, нэрн-тодрха нершл ода болтл балрхашң бээһэ гилтэ. Йирнь шүлгин мөр-бадгин то-кемжэн оln ик түүрвлиг заажана болад бас уйнһлсн нээрглл болн түүклсн нээрглл гиж йилһжэһэ янзта» [Ринчиндорж 2017: 25]. Энд: нэрн-тодрха нершл ода күртл балрха; ик түүрвл; уйнһлсн болн түүклсн нээрглл гиж йилһгдженэ. Эн хурвн медлт одахнд зөвэр төлөлх чинртэ үзлт гиж маһдлж болх.

«Моңһл судллын невтркэ толь»-ин утх-зокъялын ботьд «нээрглл» гидг шишлң цээлһвр бээнэ. Энд: «Хойр, хурвн зуунас деегшэн мөртэ шүлгиг нээрглл гидг. Түүклх нээрглл болн уйнһин нээрглл гиж хойр зүүлд хувагдна» [Сайшаалт 2002: 231] гиж медүлв. 2005 жилд барлгдсн «Китд-моңһл толь»-д «叙事诗: нээрглл; 叙事诗歌: ирү нээрг (шүлглэн)» гив. Өдл утхта китд нерсиг эдл уга орчулсн болвчн, өмнкнь, хэрнь, нээрглл гих медлтин уул утхиг дигтэ хадж [Хятад-монгол толь 2005: 25]. «Моңһл келнэ толь»-д «Нээрглл: ут уйнһин шүлг» [Монгол хэлний толь 1997]; «Моңһл-китд толь»-д (немн яссн девтр) «нээрглл: 长诗» [Монгол-хятад толь 1999], «Шин моңһл-китд толь»-д «нээрглл: 长篇诗, 诗体文, 韵文» гиж тээлврлв. Үүнэс үзхд «нээрглл»-иг түүклх шүлг, ут шүлг, ут уйнһин шүлг гих зерг эдл биш утхар цээлһгдженэ.

Эн болхла, марханго эндрк таньлт мөн. Керм эргж харад, деер зууна 50–60-эд жилмүдт күрч үзхлэ, ямр бээх билэ?

XX зууна 50–60-эд жилмүдин «нээрглл»

XX зууна 50–60-эд жилмүдэс экләд, моңһл шүлгин дотр ик кемжэнэ шүлгүдиг оln ниитлгдх болж. Тиигхлэ, тер үйд эн шүлгүдиг яһж нерлжэсмб?

Тер цагин газет-седкүлд ниитлгджэсн шүүмж-өгүллэс эн бээдлгид тодрха медж болна. «Байрин дуулл»-ыг «уйнһта нээрглл»

эс гиж «нээрглл» [Дамбийжалсан 1959]; «Өөрин жилин шүлгин дотрк өргл болсн» гиж үнлэд, шишлң нерлсн уга [Шугара 1960]; «Өмллин белгтэ цецг»-иг «уйңһин шүлг», «ут шүлг» [Баяр 1959], «уйңһин нээрглл» эс гиж «нээрглл» [Мэдэлт 1963]; «Бодь цаһан гөрәснә намтр»-иг «нээрглл, эпосин ул-мөр зөвәр үзгдх» шүлг гиж үзсн [Тамсүрэн 1962]; «Луусин хаадудын хүрм»-иг «нээрглл» гиж нерлж бээв [Буянбат 1963].

Үндән аль эрт, 1962 жилд барлгдсн «Өвр Моңһлын Эврән Засх Орна утх-зокъялын тууж»-д «Байрин дуулл», «Өмллин белгтэ цецг», «Байрин нульмсн» (Оср 1959), «Түмн цецгиннь негиг тергүлгч Мао Цзедундан өргий» (Жигмд-Сарң 1958) гих зерг уйңһин ут шүлгиг цуг нээрглл гиж нерлчксн бээж. Тус дегтрин китд кевлд эн цөн шүлгиг 长诗, 叙事诗 эс гиж 抒情长诗 гиж нерлсиг йилһл уга цуг нээрглл гиж моңһлчлв. Бас зөрмнь ямр чигн тодрхалт уга, зөвкн шүлг йирңкәлн нерлж бээсиг «нээрглл» гиж үг немн, тодрхалн орчулсн бээнә [Өвөр Монголын утга зохиолын түүх 1962].

Иимәс өгүлсн шүлг, уйңһин шүлг альнь чигн болг. Халхсин кемжән зөвәр утл юмн болхла, түүг «нээрглл» гиж нерлжәсиг медж болна. «Нандьр, Сүмр хойр» гих шүлг ниитлгдснә дарунь бичгдсн шүүмжд түүг «нээрглл» болн «ут нээрглл» [Сайнбаяр 1957]; «нээрглл» болн «ик кемжәнә нээрглл» [Болд 1957] гих зергәр нерлжәж. Тер цагин зөрм толь бичгт «нээрглл»-иг 叙事诗: эпос, үлгүрлсн шүлг» гиж цәәһж бээв [Хятад-монгол товч толь 1955].

Дээр өггдсн нерәдлһнә бәәдләс үзхлә, ХХ зууна 50-60-әд жилмүдт «Байрин дуулл» болн «Өмллин белгтэ цецг» мет ут уйңһин шүлгиг «уйңһта нээрглл», «уйңһин нээрглл» эс гиж амр болһад «нээрглл» гиж нерлж, бас «уйңһин шүлг» эс гиж «ут шүлг» гих нериг чигн керглж бээв. «Луусин хаадудын хүрм» болн «Бодь цаһан гөрәснә намтр» зерг ут түүклх шүлгиг шуд «нээрглл» гиж чигн нерлжәж. Тер үйд хәрнь «түүклх нээрглл» гиж нерлснь үзгдхш. Хәрнь, толь бичгин тәәлврт «нээрглл» гидг моңһл нерәдлһ бәәдг уга болвчн, «түүклх шүлг»-иг «үлгүрлсн шүлг» гиж зөв тодрхалсн бээж.

XX зууна 70–80-ад жилмүдин «нээрглл»

Кедүхэр нээрглл гидг нершл давсн зууна 50-ад жилмүдин чилгч болхд, зөвөр идвктэ керглгдх медлт болчкхн болвчн, 70-ад жилмүдт мөн үлгүрлсн шүлг, ут шүлг, өгүлсн шүлг; 80-ад жилмүдт эпосиг нерлсн утхта зерг эдл биш нерэдлн эс гиж эдл биш утхар керглгдж бээв. Тер цагт барлгдсн моңл утх-зокъялын туужин бичлхэс хэрүлт олж болхмн. Зуг цөн үлмэтэ шүлгиг үзхд:

1. «Байрин дуулл»-ыг нээрглл [Шугара 1989: 233]; «Өмлин белгтэ цецг»-иг «нээрглл» [Шугара 1989: 267]; «Луусин хаадудын хүрм», «Нарн-Герлин күүкд», «Уурһин дун» зергиг бас нээрглл [Шугара 1989: 283]; «Нандьр, Сүмр хойр»-иг түүклх нээрглл [Шугара 1989: 244.]; «Бодь цаһан гөрөснэ намтр»-иг нээрглл [Шугара 1989: 143].

2. «Нандьр, Сүмр хойр»-иг түүклх нээрглл [Сайнбаяр, Мандах 1987: 75]; «Байрин дуулл»-ыг уйңһин нээрглл [Сайнбаяр, Мандах 1987: 75]; «Өмлин белгтэ цецг»-иг уйңһин нээрглл [Сайнбаяр, Мандах 1987: 101]; «Нарн-Герлин күүкд»-иг түүклх нээрглл [Сайнбаяр, Мандах 1987: 101]; «Бодь цаһан гөрөснэ намтр»-иг түүклх нээрглл [Сайнбаяр, Мандах 1987: 136];

3. «Байрин дуулл»-ыг ут уйңһин шүлг [Жалпунга 1987: 137]; «Өмлин белгтэ цецг»-иг ут уйңһин шүлг [Жалпунга 1987: 434]; «Нарн-Герлин күүкд»-иг ут уйңһин шүлг [Жалпунга 1987: 440]; «Луусин хаадудын хүрм»-иг ут эпосин шүлг эс гиж эпосин шүлг [Жалпунга 1987: 413–414]; «Бодь цаһан гөрөснэ намтр»-иг эпосин шүлг [Жалпунга 1987: 487] гих метэр нерлж бээв.

Эн нерэдлһиг ажглхд, эдл нег шүлгиг эдл бишэр нерлжэнэ. Йирнкэдэн ут шүлгиг нээрглл гинэ гидг медлт эдл бээнэ.

1980-ад жилмүдин зэрм нег онлын бүтэлиг үзхд, бас талдан нерэдлһиг кергджэж. Үлгүрлхлэ, түүклх шүлгиг өгүлсн шүлг; «Нандьр, Сүмр хойр», «Нарн-Герлин күүкд», «Бодь цаһан гөрөснэ намтр», «Өлзэ-Жирһин дурсхл» зергиг өгүлсн шүлг [Жаргал 1982: 417]; «Өгүлсн шүлгиг бас нээрглл гидг»; «Илиада», «Жаңһр»-иг ут нээрглл; «Сегэрл» (Эрнцн-Дорж) болн «Хорчна үрдүд»-иг (Төгс) ик кемжэнэ өгүлсн шүлг [Гэрэлт 1985: 165] гих зергэр нерлжэж.

Эн үйин толь бичгтк цээлһвриг үзхлэ: «нээрглл — 长诗» [Монгол-хятад толь бичиг 1975]; «叙事诗 — өгүлсн шүлг» [汉蒙对照词汇 1976]; «叙事诗 — нээрглл» [Содбилиг, Сю Шуай Вэн 1997]; «нээрглл — ут шүлг» [Бүрэнтөгс 1977]; «нээрглл — ут шүлг, шүлгн бичсн ик зокал» [Авианы толь 1983, Сурагчийн толь 1989]; «нээрглл — шүлг, дууллын нег зүүл болх эпосин талдан нег келлһ. «Эпост үз». Эпос: нээрглл, өгүлсн шүлг гих зергэр бас келдг» [Уртнаст 1989]; «叙事诗 — нээрглл, тууль-шүлг» [Нэр томьёоны цуврал бичиг 1989] гих метэр цээлһжөнэ.

1980-аджилмүдинэкнэ үйин онлын дегтр, өгүллд мөн нээргллин туск нерэдлһ бээнэ. «Бидн уйңһин ут шүлгиг нээрглл гидг. Үлгүрлхлэ, На. Сэн-Цогтын «Байрин дуулл», Ц. Дамдинсүрңгин «Буурл ээж», Б. Бүрн-Бекин «Өмллин белгтэ цецг», Нолм-Сарңгин «Һал Шонхрин дуулл» зерг шүлг болхла, цуг күцэмжтэ сээхн нээрглл мөн [Линсэ 1982: 386].

Эн үйин зэрм «Утх-зокъялын онл»-ын сурх бичгт «нээрглл» гих медлтиг биш, «өгүлсн шүлг» гих нерэдлһиг чигн керглж бээв. 1985 жилд барлгдсн «урн зокалын онлын сүүр»-т шүлгиг уйңһин шүлг болн өгүлсн гиж эңглэд, өгүлсн шүлгт нээрглл эс гиж түүклх шүлгиг багтаж, нээрглл гих нерэдлһиг керглсн уга [Хархүү 1985: 359].

«Нээрглл» гих нерэдлһнь мөн эн метэр деер зууна 50–60-ад жилмүдт эдл биш шүлгиг хуудсна кемжәһәрн бәрмжә болһн нерлж бээсн болвчн, сүүлд 80-ад жилмүд болхд, зэрм номт М. Һадамба зерг Моңһл Улсин номтһрин нерэдлһтэ өөр утхар керглсн үлгүр чигн бээнэ.

«Өгүлсн шүлгиг бас нээрглл гидг. Гомерын «Илиада», «Одисея» метин алдрта дуулврмуд болн моңһлмудын эрт цагин эмдрл, темцлиг үзүлсн ут нээрглл «Жаңһр» метин зокал болхла, өгүлсн шүлгтән орна. Эрнцн-Доржин «Сегэрл», Төгсин «Хорчна үрдүд» мет ик кемжәнэ өгүлсн шүлг мана Өвр Моңһлд негнт мөндлсн юмн [Гэрэлт 1985: 165].

Эн цөн ишллтэс нээргллин туск хойр зүүлин элементиг медж болна. Нээрглл болхла, өгүлсн шүлгиг заана. Нээргллд шүлглсн романыг чигн багтана. Шүлгиг «уйңһин шүлг» болн «түүклх шүлг»

гиж хойр төрл хуваж, хорчна туульта дууг «түүклх нээрглл» гиж нерлсн чигн бээнэ [Ван Мандуга 1999: 159–160].

Деер өггдснэс үзхлэ, деер зууна 1980-ад жилмүдэс нааран «нээрглл» гих нерэдлһнэ йирнжэдэн ут шүлгиг заажана утхнэ эдл болвчн, өгүлсн эс гиж түүклсн, уйңһлсн гих зерг талар эдл биш утхар керглгдж ирв. Эндр чигн мөн түүнэ аһулһин туск таньлт балрха бээсэр.

«Нээрглл» гих нерэдлһнэ үүсл, түүнэ учр-утхнэ

Тиигхлэ, ода болтлк цөн арвн жилин турш моңһл утх-зокъялын медлтин «нээрглл»-нь түүнэ эклж үүсх үйин уул утхтанан эдл бээсэр бээнү? Эс гихлэ, хүврснү? Уул утхнэ чухм ямр бээсмб? «Нээрглл» гих нерэдлһнэ кезэ үүссмб? Кен түрүн болж керглсмб? Шинэр зокасн үг мөнү? Эн сурврмудт дигтэ хэрүлхд зөвэр кецү. Одахна олн номтнр эс гиж умшачнрин медлтин ут шүлгиг заан нерлсн эн үг үлмэ иктэ олнк толь бичгт үзгдхш. Иимэс тер толь бичгүд зокагдх үйд «нээрглл» гих нерэдлһ тедү өргн кемжэнд тар-арн делгрсн нершл болж чадад уга бээж. Марханго зөвкн мергжлин бичкн кемжэнд негнт керглгдж бээсн боллцаг хасх болшго.

Одахнд олж үзсн материалын кемжэнд ажглхд, эн нерэдлһнэ Моңһл Улсин номтнрин шинэр зокасн бээлһнэ нерн мөн. Деер зууна 1950-эд жилмүдин дундк кесгт Өвр Моңһлд орж ирэд, арһулаажмар тарн делгрэд иткм керглгдх чухл нег медлт болж.

Эн нерэдлһ номт М. Гаадамбта холвгдна. Түүнэ орчулсн Зөвллтин утх-зокъялын онлч Г. Л. Абрамовичин «Утх-зокъялын шинжлһнэ хардвр»-т «нээрглл» гих нерэдлһиг керглж, түүнэ аһулһиг маш тодрха нерэдсн бээнэ. Г. Л. Абрамовичин «Утх-зокъялын шинжлһнэ хардвр» гидг дегтр 1959 жилд Өвр Моңһлд түрүн болж барлгдв [Абрамович 1959]. Үнндэн үүнэс дөрвн жилин өмн — келхлэ, 1955 жилин «Өвр Моңһлын урн зокал» седкүлд үрглжлн ниитлв. Эн цагас авн моңһл умшачнр түрүн болж «нээрглл» гих нершлтэ таньлцж эклсн бээнэ.

Г. Л. Абрамовичин эн дегтрт урн зокъялын төрл-зүүлиг эпосин, уйңһин болн жүжгин (драмын) гиж һурв энглж, эпосин зокалд эпос, нээрглл, роман, түүк, келвр, нээрүллһ, йогт тууль зерг долан

зүүлиг багтав [Абрамович 1959: 547–600]. Үүнэс үзхлэ, «нээрглл» гичнь түүклэнэ зокалыг заажана. Тус дегтрт «нээрглл»-иг иигж нерэдв. «Эпоста үлмж өөр-эдлхн эпосин ирү нээргин (шүлглэнэ) нег төрлнь өдгэ цагт делгрн керггджджэ нээрглл болна» [Абрамович 1959: 566].

Утх-зокъялын онлчин үзсэр нээргллийг дотрнь баатрлгин нээрглл, романтик нээрглл болн реалист нээрглл гиж һурвн зүүлд хуваж болна. Эн төрл болһнд үлгүр болһн дурсен зокал гихлэ, «Игорин цергин туск үг» (түүрвэчин нерн тодрхаго), А. С. Пушкина «Полтав», М. Ю. Лермонтовин «Хулдач Калашниковын дуулл» гих зергиг орулж болна. Эн болхла, баатрлгин нээрглл мөн. Романтик нээргллд А. С. Пушкина «Цыганмуд», М. Ю. Лермонтовин «Альвн» (Чөткр), «Мцыри» (Бадрчн) зерг бээнэ. Реалист нээрглл гичд Н. В. Гоголин «Үксн алвтр» («Мертвые души»), Н. А. Некрасовин «Халх келдм живр» («Мороз, Красный Нос»), Н. А. Некрасовин «Орст эмдрх кенд сээхмб?» («Кому на Руси жить хорошо»), В. В. Маяковскийн «Владимир Ильич Ленин» зергэр үлгүрлв. «Ленин» болхла, «уйңһлг шинжтэ түүклсн шүлг мөн» [李赋宁总主编 2001].

Гоголин роман «Үксн алвтр»-нь «уйңһ-эпосин» шинж-чинртэ. Түүнд түүрвэчэс «эпосин арһар өгүлсн зүүл бээхин зергцәһэр Өрәсән улст зөрүлсн уйңһин сүлд дуулл (магтал) аһулгдсн гихлэ, зокна» [31: 574] гиж үзсн учрас нээргллд багтан үзсн боллта. Эннь яһв чигн, шүлг-зүүһин стилин утхар әңглсн учр биш гиж үзлтэ. Энд дурсен Пушкина шүлгэр үзхд, эн хойр шүлг болхла, түүнэ бичсн ниит арвн хойр түүклсн шүлгин дотрк алдрта бүтэл мөн [陈建华主编 2002: 102–103].

М. Гаадамба «Утх-зокъялын онлын товч»-дан [Гаадамба 1960] мөн урн зокъялын төрл-зүүлиг эпосин, уйңһин болн жүжгин гиж һурв әңглж, эпосин зокалд эпос, роман, түүк, келвр (новелла багтна), нээрүлл (очерк), домгта тууль, домг, тууль, йогт тууль, нээрглл (баллад багтна) зергиг багтав. Эннь мөнл Л. К. Герасимовичин «Утх-зокъялын шинжллин удрдхл»-ас иштэ болх бээж. М. Гаадамба нээргллийг иигж нерэдв: «Эпосин ик кемжәнэ шүлглсн зокалыг нээрглл гинэ»; Баллад («баллада» гих орс үгин әвәчлһ)

гихлэ, «шүлгэр бичсн бичкн келвр чинртэ зокалыг баллад гиж нерлнэ», — гив [Гаадамба 1960: 280]. Түүнэ үзхэр нээрглл гидг болхла, «шүлглсн түүк» мөн. Эн үг толь бичгт «抒情叙事诗。欧洲一种历史的或传奇的短篇诗» [大俄汉词典 1989]; «短篇故事诗, 叙事诗, 巴拉达诗; 叙事歌 (音乐)» [俄汉大辞典 1963]; «叙事诗» [汉俄词典 1989] гих зергэр цээлхжэнэ. Баллад гих нерэдлһнь ахр түүклсн шүлг гих утхта.

М. гадамбаһин орчулн авсн эн хойр нерэдлһнь келврин болн түүкин хуудста түүклсн шүлгиг заан нерлсн бээж. «Нээрглл»-ин үлгүр болһж «Булшин деер» (Цевгмд), «Мана нутгихн» (Ц. Чимд), «Мемэ зөг хойр» (Ламсүрн), «Күрн мөрн» (Ц. Ламсүрн), «Хорлоһин Чө-Балзн» (Ц. Һээтв), «Дамдина Сүк-Баатр» (Ц. Һээтв) зергиг ик нээрглл; «Өвгн-партизана күүндэн» (Д. Сенг), «Закдл (бичг) бичлэ» (Ц. Һээтв) зергиг баллад гиж.

М. Гаадамбын нерэдлһин аһулһ маш тодрха. «Нээрглл, баллад хойр болхла үүл-йовдлар дамжулж, утхиг һарһдгарн уйнһин шүлгллэс йилһгднэ» [Гаадамба 1960: 280] гиж өгүлснэс «нээрглл» гидгнь түүклсн шүлгиг зааж нерлсиг медж болна. «Шүлглсн роман бас бээдг болад А. С. Пушкина «Евгений Онегин» гидг шүлглсн роман моңһл келнд мөн орчулгдсн бээнэ» [Гаадамба 1960: 281] гиж өгүлсн зергэс үзхд, «нээрглл» болхла, шүлглсн роман болн балладын (шүлглсн келвр) хоорнд бээһэ «шүлглсн түүк» болх бээж.

Талданар келхлэ, нээрглл гигчнь туулин үүл-йовдлта шүлгиг келнэ. Деер дурсж өңгрсн эс гиж талдан оһн толь бичгүдт 长诗 эс гихлэ叙事诗 гих китд медлтиг цуг «нээрглл» гиж орчулжана [Хятад-монгол толь 2005]. Оһк орчулһнь уул нерэдлһиг зөв медсн уга бээж.

Моңһл Улстк ХХ зууна 30-ад жилмүдин «нээрглл»

ХХ зууна 30-ад жилмүдин «нээрглл» гих үгин үлгүр ода болт олдад уга. Болвчн, талдан материалас эн бээлһнэ нернэ утхин туск лавлж болна. С. Буйн-Немхин «Утх-зокъялын үүдн» гидг 8000–9000 үгтэ эвкмлд мана аңхргдх «нээрглл»-ин туск сонһн зүүл бээнэ. Эн дегтриг 1935 жилд бичж [Ван Мандуга, Цэдэв 2009]. Эн

дегтрт «нээрглл» гих нерэдлх үзгдхш. Болвчн, сүүлин үйд нээрглл гиж нерлгдсн зокалын туск медэн болн онцлг шинж зерг ик чинртэ зүүлмүдиг шишлң кесгэр зөвэр нэрн-тодрхаһар өгүлж. Тус дегтрин 2-гч энгд түүрвэч «йир үгин шүлг», «шүлгллтэ өгүлмж» гих зерг медлтгиг дурсн һарһж, тус болһна туск бодта үлгүртэ өгүлв. Мана анхржах тер «шүлгллтэ өгүлмж» гигч мөн.

«Урн шог-инэднэ зүүл болн бичкн тууль, түүкин өгүлмж тергүтнь «шүлгллтэ өгүлмж»-ин кевэр бичхлэ, умшхд мөн негн янзын онц соньн урн зокал болна»; «Йир тиим шүлгллтэ өгүлмжэр бичсн бичкн-бах туулин зүүл бээтхэ, ик тууль, түүкин зүүл, илһуя зүн, барун үзгин олн улст онц өргнэр делгрсн бээнэ»; «Эн шүлгллтэ өгүлмжиг бичхд, үлгүрчлн, үгчлн бичх үлгүртэ болад энгин үг, күүндэнэ нээрүллһэр бичж йовтл, шүлглн холвж өгүлх болн тиигтлэн дэкн энгин нээрүллһэр бичх метчлн йирин үгин шүлг болн холвана нээрүллһиг хольсн зокалын кев болв» [Ван Мандуга, Цэдэв 2009: 321–322].

С. Буйн-Немхин үлгүр болһж ишлсн шүлгт «Өнчн көвүнэ шастр», «Һурвн зун тээчүдиг дарсн домг» зерг бээнэ. Тер бас хэрлцн күүндсн болн элдв бээдлгиг толһа холвж һо-сээхнэр өгүлх зүүл болв» [Ван Мандуга, Цэдэв 2009: 326] гиж ашлн бичсн бээв.

С. Буйн-Немхин өгүлжэһэ «шүлгллтэ өгүлмж» гидг болхла, туулин үүл-йовдлыг өгүлсн түүклх шүлг юмн бээнэ. Деер зууна 20-эд жилмүдэс эклн тиим шүлгиг Өвр Моңлд «өгүлсн шүлг» [Тиэнсан Ри, Содномравдан 1963] гиж нерлснь эндэс иштэ бээсн бээж.

Деер келгдснэс үзхлэ, С. Буйн-Немхин «Утх-зокъялын үүдн» бичгдсн 1935 жилд «нээрглл» гидг нершл бээхш эс гиж иткм керглгдх нершл болж чадад уга бээж. Болвчн, 69-эд жилмүдин Моңл Улсин толь бичгт эн тускар цээлһвр бээнэ. «Моңл келнэ товч тээлвр толь»-д «нээрглл: шүлглн бичсн ик зокал. «Күрн мөрн» гидг нээрглл» [Цэвэл 1966] гиж тээлвр хадсн бээж.

Моңл Улстк шин зууна «нээрглл»

Деер зууна 1940–50-эд жилмүдэс нааран эн медлтнь чухм ямр утхар керглгдж бээсн, илһуя түүнэ көгжлгиг утх-зокъялын шүүмж судллһна эс гиж онлын дегтр-бичгэр бодта шинжлх чухлта. Түүнэ

дотрас чухл нег үлгүр болж, Моңол Улсин номт Ц. Билг-Сээхнэ «Ухарх (медх) — шин үйин урн зокалын онл»-д (Улан-Баатр, 2003) эн медлтиг яһж тээлврлж бээсиг үзсүв. Тус дегтрт «нээрглл» гидг медэнэ туск тодрха нерэдллһ бээнэ. Эннь одаһин Моңол Улст керглгдж бээһэ ниитлг нег үлгүр. «Романа хөөн келгддг нег ик төрлнь түүклэнэ зокалын хувд нээрглл, түүк хойр мөн»; «Моңол Улсин амн зокалд нерэдллһнэ кевин төрлнь баатрлг эпоста зөвөр холвата»; «1930-ад жилмүдэс хооран тодрха үүл-йовдл, баатрмуд-та шүлглсн ахрхн зокалмудыг нээрглл гиж нерлж ирснь үндэн болхла, шүлглсн түүкл мөн» [Билигсайхан 2008: 125–126].

Түүрвэч үүнөннь үлгүр болж, «Чингсин эр хойр заһлын тууж»-ин шүлглсн хувлвриг дурссн бээнэ. Ц. Билг-Сээхнэ эн нерэдллһнэ М. Надамбаһинта ав-эдлхн гиж келж болна.

«Моңол келнэ делгрнгү тээлвр толь»-д [Дэлгэрэнгүй тайлбар толь 2008] «Нээрглл: шүлглн бичсн ик кемжэнэ уйңһин зокал. «Бидн ирү нээргч (шүлгч) Ц. Нээтвин «Дамдина Сүк-Баатр» гидг нээрглл умшлавидн» (Ц. Чимд: «Хавр, намр») гиж тээлврлжэнэ. Эн тээлврнь «Моңол келнэ ик тээлвр толь» гих цөкм тольта ав-эдлхн бээнэ. Цөкм тольнь тер 2008 жилин толин интернет-кевлл болжана.

Энд келгджэх «уйңһин зокал» гидгнь уйңһин шүлгиг заасн биш, хэрнь, түүклэнэ зокалын уйңһлг шинжиг тодрхалсн керг мөн. «Дамдина Сүк-Баатр» гидг дунд кемжэнэ түүклсн шүлг үүг герчлнэ. «Урн зокал: онл, тууж, шүүмжлл» гих невтркэ тольд «нээрглл»-иг иигж тээлврлв: «Грек келнэ нершл. Уйңһ-эпосин том кемжэнэ шүлглсн зокалын төрл-зүүл. Үндсн онцлгнь эпосин зокалла тодрха үүл-йовдлта, баатрин керг-йовдлыг туужлн өгүлх бээтл, талдан талас хол баатр эс гиж өгүлгчин бодл-санан, седкл-көдллийг (эмоции) уйңһин зокалын дүрсллин арһар илркүлдг учрас эпос, уйңһин зокалын аль-алин онцлгиг хадһлсн бээнэ» [Галбаатар 2012: 233].

«Нээрглл»-иг орсаһар «поэма» гинэ. Толь бичгт эн үгиг «түүклсн шүлг» гиж тээлвржэнэ. Орс нерэдллһнэ утх, илңһуя дерк невтркэ толин тээлврэс авад үзхлэ, «нээрглл» гидг нерэдллһнэ кезеңк эпос мет түүклсн шүлгиг зааж нерлснь тодрха бээнэ.

Ашлвр

«Нээрглл» гидг медлтин ирл, хуврлтиг холвгдллта материалд сүүрлн, деерк мет хэн шинжлж, иим цөн талар түрүн алхм ашлж болна:

Негдвэр, «нээрглл» гидг нерэдлн болхла, XX зууна 50-эд жилмүдин дунд кесгт М. Надамбаһин орчүлсн Зөвллтин утх-зокъялын онлч Г. Л. Абрамовичин «Утх-зокъялын шинжлһнэ һардвр»-ар дамжн, Дунд Улст түрүн болж улмжлгдн орж ирв. Моңһл Улст «нээрглл» гидг болхла, кемжәһөрн түүктә эдлхн болх түүклсн шүлг мөн. Деер зуун 1940–50 жилмүдт иим утхар керглгдж, ода күртл эдлхн утхарн керглгдсәр бээнә.

Хойрдвар, XX зууна 50-эд жилмүдин чилгчәс эклн, «нээрглл» гидг нершлиг онл, шүүмжд керглгдг болв. Сонһн болхд, эн «нээрглл» Өвр Моңһлд улмжлгдн тарх йовцдан уул утхнх икәр хуврәд, талдан нег нершлшң болчксн бээнә. Утх-зокъялын онлын дегтр-бичгт маш тодрха онлын нерәдлһәр олддго болвчн, бодта кергләнә дунд «Сегәрл», «Толярл» болн «Хорчна үрдүд» зерг романа кемжәтә түүклсн шүлгиг шүлглсн роман гиж, «Байрин дуулл», «Әмллин белгтә цецг», «Бодь цаһан гәрәснә намтр» зерг түүкин кемжәтә уйңһин болн түүклсн шүлгиг цуһар «нээрглл» гиж нерлх болж.

Һурвдвар, «түүкин хуудсна кемжәтә түүклсн шүлг» гидг утхтә бэәсн «нээрглл» гиж нерлдг медәг 1950-эд жилмүдин чилгчин шүүмж судлһнд уул утхарһн зөв керглгддг болсмн. Болвчн, 1960-эд жилмүдин экнә үй-үй болхд, ут уйңһин шүлг эс гиж ут түүклсн шүлгиг цуһар нээрглл гиж эндү нерлдг болсмн. Эн болхла, Өвр Моңһлын шүүмжләчнр уул медлтиг буру медж керглсн экллт мөн. Эн цагин толь бичгт «нээрглл» гих шишлң цәәлһвр үзгдхш.

Дөрвдвәр, 1960–70-ад жилмүдәс эндр болтл «уйңһин нээрглл», «түүкләнә нээрглл» гих нершл утх-зокъялын онл, шүүмжд иткм керглгдсәр бээнә. Илһуя, «түүкләнә нээрглл» гих акад нершл зокагдсн йовдл болхла, М. Гаадамбын «нээрглл» гих медәг буру медж керглсн ниитлг үлгүр мөн. «Нээрглл» гидг болхла, түүклсн шүлгиг заан нерлсн медлт учрас түүклсн гих тодтхл немх чухл уга бэәсн юмн.

Тавнд, 1960-эд жилмүдин экнд кeрглгдж эклсн «өгүлсн шүлг» гидг нeрэдлһнһ ик сурһулин зeрм нeг сурх бичгт сүүлин үй болтл кeрглгдсeр бeэнe. Эн нeрэдлһиг «нeэрглл», «уйнһин нeэрглл», «түүклсн нeэрглл», «ут уйнһин шүлг», «ут түүклсн шүлг» гих зeрг мeдлтe хамт eндр болтл хутхн кeрглсeр бeэнe.

Зурһанд, зeрм нeг дeгтр, өгүлд «нeэрглл»-ин уул утхиг зөв мeдн тeмдглсн болвчн, «шүлглсн роман»-ыг чигн багтан үзхнһ дигтe биш, Моңһл Улeт 1930-ад жилмүдт түүклсн шүлгин туск өгүлжeж. Эн улмжллд сүүрлн, «шүлглсн түүк»-иг заасн «нeэрглл» гих шишлц нeрэдлһ бeэх болж, eндр болтл уул утхарн кeрглгдсeр бeэнe. Шин зууна eкeр барлгдсн «Моңһл кeлнe дeлгрнгү тeэлвр толь» болн «Моңһл кeлнe ик тeэлвр толь» (цeкм толь) зeрг үлгүрмүд үүг гeрчлнe.

Дунд Улсин моңһл утх-зoкьялын шүүмж судллһнд эн «нeэрглл» гидг мeдeг eндр күртл eдл биш утхар таньж тeэлврлсeр бeэнe. Гихд, «уйнһин нeэрглл», «түүклсн нeэрглл», «өгүлсн шүлг», «түүклсн шүлг», «нeэрглл» гидг зeрг олн нeрэдлһиг eдл биш кeмжeһeр хутхн кeрглсeр бeэнe. «Нeэрглл»-ин уул утхиг сeргeн кeрглх болмж уга учрас 60-eд жил буру кeрглж ирсн эн мeдлт мeнл эн кeвeр үрглжлх болна.

Ном зүй

- Абрамович 1959 — *Абрамович Г. Л.* Зохиож. Утга зохиолын шинжлэлийн удиртгал. М. Гадамба орчуулав. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1959.
- Авианы толь 1983 — Монгол хэлний баримжаа авианы толь. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1983.
- Баяр 1959 — *Баяр.* Нөхөр Бүрэнбэхийн «Амилалын бэлгэт цэцэг» // Өнөр цэцэг. 1959. № 11.
- Билигсайхан 2008 — *Билигсайхан Ц.* Ухаарахуй: шинэ үеийн уран зохиолын онол. Бээжин: Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2008. С. 125–126.
- Болд 1957 — *Болд Ө.* «Нандир, Сүмбэр хоёр»-ын тухай санал // Өнөр цэцэг. 1957. № 11.
- Буянбат 1963 — *Буянбат Г.* Ардын аман зохиол ба «Луусын хадын хурим» // Өвөр Монголын өдрийн сонин, 1963 оны 6-р сарын 7-ы өдрийн, 3-р хэвлэл.

- Бүрэнтөгс 1977 — *Бүрэнтөгс* найруулав. Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1977.
- Ван Мандуга 1999 — *Ван Мандуга* найруулан зохиов. Утга зохиолын онолын удиртгал. Бээжин: Үндэстний хэвлэлийн хороо, 1999. С. 159–160.
- Ван Мандуга, Цэдэв 2009 — *Ван Мандуга, Цэдэв Д.* харгуулан найруулав. Сономбалжирын Буяннэмэх (дөрөв). Бээжин: Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2009.
- Гаадамба 1960 — *Гаадамба М.* Утга зохиолын онолын товч. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1960.
- Галбаатар 2012 — *Галбаатар.* Уран зохиол: онол, түүх, шүүмжлэл (нэвтэрхий толь). Улаанбаатар, 2012. С. 233.
- Гэрэлт 1985 — *Гэрэлт Б.* Зохиол туурвих ёсон. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1985. С. 165.
- Дамбийжалсан 1959 — *Дамбийжалсан Ха.* Бялхам сэтгэлэг, асгалам хэллэгтэй «Баярын дуулал» – нөхөр Сайнцогтын уянгат найраглалыг уншаад // Өнөр цэцэг. № 9. 1959.
- Дэлгэрэнгүй тайлбар толь 2008 — Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь. Улаанбаатар: Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академийн хэл зохиолын хүрээлэн, 2008.
- Жалпунга 1987 — *Жалпунга М.* Одоо үеийн монгол уран зохиолын түүхэн найруулал. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1987.
- Жаргал 1982 — *Жаргал.* Утга зохиолын онол. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1982. С. 417.
- Линсэ 1982 — *Линсэ.* Утга зохиолын задлалтын ухаан. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1982. С. 386.
- Монгол-хятад толь 1999 — Монгол-хятад толь. Хөххот: Өвөр Монголын их сургуулийн монгол судлалын хүрээлэнгийн монгол хэл бичиг судлах газар найруулав. Өвөр Монголын их сургуулийн хэвлэлийн хороо, 1999.
- Монгол хэлний толь 1997 — Монгол хэлний толь. Ц. Норжин, М. Мөрөн эрхлэн найруулав. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1997.
- Монгол-хятад толь бичиг 1975 — Монгол-хятад толь бичиг. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1975.
- Мэдэлт 1963 — *Мэдэлт.* «Амилалын бэлгэт цэцэг»-ийн тухай товч өгүүлэх нь // Өвөр Монголын их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл. № 2. 1963.

- Нэр томъёоны цуврал бичиг 1989 — Хятад-монгол харьцуулсан нэр томъёоны цуврал бичиг: утга зохиолын нэр томъёо. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1989.
- Өвөр Монголын утга зохиолын түүх 1962 — Өвөр Монголын Өөртөө Засах Орны утга зохиолын түүх. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1962.
- Ринчиндорж 2017 — *Ринчиндорж*. Монгол найраглалын шинэ ертөнц өөд мэрийсүгэй // Алтан түлхүүр. 2017. № 1.
- Сайнбаяр 1957 — *Сайнбаяр Т.* «Нандир, Сүмбэр хоёр»-ыг уншаад // Өвөр Монголын өдрийн сонин, 1957 оны 5-р сарын 26-ы өдөр.
- Сайнбаяр, Мандах 1987 — *Сайнбаяр Т., Мандах, Энхсайн* нар найруулав. Дундад Улсын монгол үндэстний одоо үеийн утга зохиолын түүх (дээд). Хөххот: Өвөр Монголын соёлын хэвлэлийн хороо, 1987.
- Сайшаалт 2002 — *Сайшаалт На*. Найраглал // Монгол судлалын нэвтэрхий толь. Утга зохиол. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 2002. С. 231.
- Содбилиг, Сью Шуай Вэн 1997 — *Содбилиг, Сью Шуай Вэн* эрхлэн найруулав. Хятад-монгол толь. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1997.
- Сурагчийн толь 1989 — Сурагчийн монгол хэлний толь. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1989.
- Тамсүрэн 1962 — *Тамсүрэн*. «Бодь цагаан гөрөөсний намтар»-ын үндэстний онцлог шинж // Өнөр цэцэг. 1962. № 5.
- Тиэнсан Ри, Содномравдан 1963 — *Тиэнсан Ри, Содномравдан*. Утга зохиолын онолын үндсэн мэдлэг // Өнөр Цэцэг. 1963. № 3.
- Уртнаст 1989 — *Уртнаст А.* Уран зохиолын товч толь. Хөххот: Өвөр Монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо, 1989.
- Хархүү 1985 — Хархүү зохион найруулав. Уран зохиолын онолын суурь. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1985. С. 359.
- Хятад-монгол товч толь 1955 — Хятад-монгол товч толь. Өвөр Монголын монгол хэл бичгийг судлах хурлаас найруулав. Хөххот: Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо, 1955.
- Хятад-монгол толь 2005 — Хятад-монгол толь. Д. Баатар эрхлэн найруулав. Хөххот: Үндэсний хэвлэлийн хороо, 2005.
- Хятад-монгол толь 2005 — Хятад-монгол толь. Өвөр Монголын Нийгмийн Шинжлэх Ухааны хүрээлэнгийн монгол хэл бичиг судлах газар найруулав. Бээжин: Үндэстний хэвлэлийн хороо, 2005.

- Цэвэл 1966 — *Цэвэл Я.* Монгол хэлний товч тайлбар толь. Улаанбаатар:
Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, 1966.
- Шугара 1989 — *Шугара Ө.* Монгол үндэстний одоо үеийн уран зохиолын
түүх. Хөххот: Өвөр Монголын их сургуулийн хэвлэлийн хороо, 1989.
- Шугара 1960 — *Шугара Ө.* Нам ба тергүүлэгчээ магтан дуулсан «Баярын
дуулал» // *Өнөр цэцэг.* 1960. № 6.
- 张志忠主编：新蒙汉词典；商务印书馆，2011年。
- «汉蒙对照词汇》，民族出版社，1976年。
- 李赋宁总主编：“欧洲文学史”，第3卷上册，商务印书馆，2001年。
- 陈建华主编：《插图本外国文学史》，高等教育出版社，2002年。
- «大俄汉词典》，黑龙江大学俄语系编，商务印书馆，1989年。
- «俄汉大辞典》，王子云等编，商务印书馆，1963年。
- «汉俄词典》，上海外国语学院编，商务印书馆，1989年。